

JONATHAN SACKS

De kracht van de Tora

ideeën die je leven veranderen

SKAN DALON
LON. WUBK. K. D. P. O. R. T. S.

Inhoudsopgave

VOORWOORD bij de Nederlandse editie – Esther van Fenema 9
Verhalen als richtingwijzers

VOORWOORD bij de Engelstalige editie – Bari Weiss 12
Het geheim van onze veerkracht

INLEIDING – Jonathan Sacks 15
De transformerende kracht van ideeën

GENESIS

Beresjiet 25

Genesis 1:1–6:9

Het geloof van God

Noach 31

Genesis 6:9–11:32

Het spoor van God

Lech Lecha 35

Genesis 12:1–17:27

Gericht op het innerlijk

Wajera 39

Genesis 18:1–22:24

De ruimte tussen ons

Chajee Sara 43

Genesis 23:1–25:18

De oudste man ter wereld

Toledot 47

Genesis 25:19–28:9

Waarom Isaak? Waarom Jakob?

Wajetsee 52

Genesis 28:10–32:3

Uit de diepten

Wajisjlach 56

Genesis 32:4–36:43

De worsteling met het geloof

Wajeesjev 61

Genesis 37:1–40:23

Een onwaarschijnlijk einde

Mikeets 66

Genesis 41:1–44:17

Joden en economie

Wajigasj 71

Genesis 44:18–47:27

De eerste psychotherapeut

Wajechi 76

Genesis 47:28–50:26

Wat er nodig is om te vergeven

EXODUS

Sjemot 85

Exodus 1:1–6:1

God houdt van mensen
die de discussie aangaan

Waëra 90

Exodus 6:2–9:35

Je vrije wil – gebruik hem
of verlies hem

Bo 96

Exodus 10:1–13:16

Het verhaal dat we vertellen

Besjalach 101

Exodus 13:17–17:16

De lange, kortere weg

Jitro 106

Exodus 18:1–20:23

De band van loyaliteit en liefde

Misjpatiem 112

Exodus 21:1–24:18

De kracht van empathie

Teroema 117

Exodus 25:1–27:19

Waarom we waarde hechten
aan wat we maken**Tetsavee 122**

Exodus 27:20–30:10

Geperst voor het licht

Ki Tisa 126

Exodus 30:11–34:35

Boosheid – gebruik en misbruik

Wajakheel 131

Exodus 35:1–38:20

Voorbij het zelf

Pekoedee 136

Exodus 38:21–40:38

Ruimte maken

LEVITICUS**Wajikra 143**

Leviticus 1:1–5:26

Geroepen worden

Tsav 149

Leviticus 6:1–8:36

Dankzeggen

Sjemini 154

Leviticus 9:1–11:47

Wanneer zwakte kracht wordt

Tazria 159

Leviticus 12:1–13:59

De kracht van het negatieve

Metsora 165

Leviticus 14:1–15:23

De kracht van complimenten

Acharee Mot 171

Leviticus 16:1–18:30

Thuiskomen

Kedosjiem 177

Leviticus 19:1–20:27

Liefde is niet genoeg

Emor 183

Leviticus 21:1–24:23

In onze agenda

Behar 188

Leviticus 25:1–26:2

We zijn wat we niet bezitten

Bechoekotai 194

Leviticus 26:3–27:34

Op zoek naar het waarom

NUMERI**Bemidbar 201**

Numeri 1:1–4:20

De twee reizen

Naso 206

Numeri 4:21–7:89

Til hun hoofden op

Behaälotcha 210

Numeri 8:1–12:16

Geloof en vriendschap

Sjelach **216**

Numeri 13:1–15:41

Zien wat er niet is

Korach **221**

Numeri 16:1–18:32

De eerste populist

Choekat **226**

Numeri 19:1–22:1

Prediker, Tolstoj en de overwinning van de dood

Balak **234**

Numeri 22:2–25:9

Een volk dat afgezonderd leeft

Pinchas **240**

Numeri 25:10–30:1

Het verloren meesterwerk

Matot **244**

Numeri 30:2–32:42

Subject/object

Masee **250**

Numeri 33:1–36:13

Mijlen te gaan voordat ik slaap

DEUTERONOMIUM

Devariem **257**

Deuteronomium 1:1–3:22

Effectieve kritiek

Waëthchanan **262**

Deuteronomium 3:23–7:11

Liefde levend houden

Ekev **267**

Deuteronomium 7:12–11:25

Luisteren, echt luisteren

Reëe **272**

Deuteronomium 11:26–16:17

De keuze

Sjoftiem **278**

Deuteronomium 16:18–21:9

Leiden is dienen

Ki Tetsee **284**

Deuteronomium 21:10–25:19

Sociaal kapitaal en gevallen ezels

Ki Tavo **290**

Deuteronomium 26:1–29:8

De God van de geschiedenis

Nitsaviem **296**

Deuteronomium 29:9–30:20

De wereld wacht op jou

Wajelech **301**

Deuteronomium 31:1–30

De tweede berg

Haäzinoe **306**

Deuteronomium 32:1–52

Emotionele intelligentie

Wezot Habracha **312**

Deuteronomium 33:1–34:12

Onvoltooide symfonie

BIJLAGEN 317

- Bij de titel **319**

- Reacties op de vijfdelige

Toraserie van Sacks **320**

- Register van

bijbelverwijzingen **323**

- Register van thema's **327**

- Register van parasja's **333**

VOORWOORD

Verhalen als kompas voor het leven

ESTHER VAN FENEMA, PSYCHIATER

Een depressieve jongere vertrouwde me toe dat hij de eerste minuten van zijn dag besteedde aan het scrollen op zijn telefoon. Hij zag succesvolle carrières, perfecte lichamen en ideale relaties. ‘En’, zo zei hij zachtjes, ‘dan moet ik nog beginnen met dat onbetekenende en miezerige leventje van mijzelf’. Zijn woorden raakten me, niet alleen door hun beklemming, maar omdat ze de leegte verwoordden van een leven zonder echte verbinding, zonder richting, zonder verhaal.

We leven in een tijd van overvloed aan informatie maar een schrijnend tekort aan betekenis. Wat rest er na het wegvallen van gedeelde kaders, van religie, van traditie? – een mens die zich ten diepste verlaten voelt; niet verbonden. Het individu, losgezongen van gemeenschap, geschiedenis en bestemming, is het middelpunt van het universum geworden. Maar het kan die last niet dragen. Het wordt gebracht als vrijheid, maar velen ervaren vooral leegte.

In mijn praktijk zie ik de psychische tol die dit eist. Mensen raken ziek door gebrek aan richting, verbinding en zingeving. Ze voelen zich ongezien, omdat ook de ander vooral met zichzelf bezig is.

De afgelopen vijftig jaar heeft het Westen het individu heilig verklaard. Ieder voor zich en geen God meer voor ons allen. Moraal werd gereduceerd tot: doe wat je wilt, zolang je een ander niet schaadt. Maar wie ben ik zonder de ander, zonder het Hogere? Wie tilt mij op en leidt

mij af van het vergankelijke? Ik kan mijn bestaan geen zin geven zonder de blik van de ander. We zijn van oudsher relationele wezens. Ons oerbrein heeft verhalen nodig – gedeelde vertellingen – om onszelf en de wereld te begrijpen.

Daarom raakt het werk van rabbijn Jonathan Sacks mij. Niet omdat ik theoloog ben, maar omdat ik als psychiater en denker werk met dezelfde menselijke thema's: zingeving, vrijheid, verbondenheid, verantwoordelijkheid.

Sacks laat in dit boek zien dat de verhalen van de Tora geen overblijfselen zijn uit een stoffig verleden, maar springlevende richtingwijzers. Ze helpen de lezer om orde te scheppen in de chaos van het leven van nu met zijn duizelingwekkende hoeveelheid prikkels en impulsen. Haar verhalen creëren structuren die houvast, steun, betekenis en ook schoonheid bieden. Als een verzameling deeltjes die door magnetisme opeens prachtige vormen krijgt.

'In den beginne was er de leegte,' begint de Bijbel niet toevallig. Daarna het scheppen van leven uit duisternis. Sacks toont dat dit ook onze opgave is: licht brengen in verwarring, betekenis in leegte. Iedere dag opnieuw, gedisciplineerd en binnen je eigen mogelijkheden.

Vanuit mijn spreekkamer weet ik dat verhalen cruciaal zijn. Mensen zoeken niet zozeer verklaringen, maar verbanden. Liever erkenning dan analyse. Dat kan via een persoonlijk narratief, maar ook via grotere verhalen waar we deel van uit mogen maken. De kracht van een bijbelverhaal is dat het niet alleen uitlegt, maar ook optilt en handelingsperspectief biedt.

Het verbindt het alledaagse met het eeuwige. Sacks verstaat als geen ander de kunst om deze verbinding bloot te leggen: filosofisch doordacht, spiritueel rijk, moreel urgent.

Wat mij bijzonder treft in zijn benadering, is het geloof in de menselijke vrijheid. Niet als iets vanzelfsprekends, *maar als een spier die getraind moet worden*. We worden volgens Sacks vrij door oefening, rituelen, verhalen, keuzes. Tegenover het determinisme van Marx, Freud en de neurowetenschappen, die de mens beschouwen als een speelbal van krachten, driften of neurale patronen, plaatst Sacks een diepe morele visie: de mens als partner van God. Als wezen met verantwoordelijkheid. Dat is geen romantisch idee maar een existentieel

statement. Wie zijn vrijheid niet gebruikt, verliest haar. En wie zich geen verhaal eigen maakt over wie hij is, laat zich leven.

Als psychiater ben ik geschoold in de neurowetenschap. Vrije wil en keuzevrijheid zijn daarom dan ook mystiek voor mij, niet wetenschappelijk onderbouwd. Als mens ervaar ik echter dat de morele visie die Sacks verdedigt onontbeerlijk is voor, niet zozeer geluk, maar tevredenheid en voldoening. En soms misschien dat geluksmoment als ultieme beloning.

Dankbaarheid is bij Sacks een ander terugkerend motief. Wat zo eenvoudig lijkt – ‘dankjewel’ zeggen – blijkt diep transformerend. Uit onderzoek weten we dat dankbare mensen gezonder zijn, beter slapen, sterker staan in tegenslag. Maar Sacks gaat verder. Voor hem is dankbaarheid een spirituele houding: het vermogen om te erkennen dat je mag ontvangen en vooral dat je niet het middelpunt bent van alles. In een cultuur waarin het individu vooral veel rechten heeft, is dankbaarheid haast een daad van verzet. Ze opent de deur naar nederigheid, verbondenheid, vreugde. Dat kleine stukje individualiteit opofferen om onderdeel van het grotere geheel te kunnen worden.

Het bijzondere aan dit boek is dat Sacks aan het eind van elk essay een levensles formuleert. Inzichten die je dagelijks kunt toepassen. Veel van die eeuwenoude wijsheden zijn inmiddels ook wetenschappelijk onderbouwd en dragen aantoonbaar bij aan ons welzijn. Bijvoorbeeld deze, die raakt mij: onze ware identiteit ontstaat in relatie tot anderen en in verbondenheid met een groter verhaal.

Elk hoofdstuk prikkelt om te reflecteren en te groeien als mens in relatie tot de ander. Om jezelf te overstijgen.

Ik ben Jonathan Sacks pas laat tegengekomen. Maar ik ben dankbaar voor de ontmoeting. In een tijd waarin de samenleving verdeeld is, het individu vermoeid, en het geloof in gemeenschappelijkheid wankelt, is dit boek een baken. Voor gelovigen en zoekers, voor twijfelaars en denkers. Het biedt geen doctrine, maar richting. Geen dogma, maar eeuwenoude, doorleefde wijsheid.

Dit boek vraagt niet om bewondering met het hoofd, maar om toewijding van hart en handen. In het alledaagse leven waarin het heilige zich kan openbaren.

Noach

GENESIS 6:9–11:32

Het spoor van God

Het verhaal van de eerste acht hoofdstukken van Genesis is tragisch maar eenvoudig: schepping, gevolgd door vernietiging, gevolgd door herschepping. God schept orde. Daarna vernietigen mensen die orde, tot een punt waarop ‘de wereld vol geweld was’ en ‘al wat leeft zijn weg op aarde had verdorven’ (Genesis 6:11-12). God vaagt al het leven op aarde weg met een vloed, zodat de aarde – met uitzondering van Noach, zijn familie en twee van alle soorten dieren – terugkeert naar de staat waarin ze zich bevond aan het begin van de Tora: ‘De aarde was woest en doods, duisternis lag over de oervloed, en over het water zweefde Gods geest’ (Genesis 1:2).

Met de belofte om nooit meer al het leven te vernietigen – hoewel zonder de garantie dat de mensheid dat niet uit zichzelf zou kunnen doen – begint God opnieuw, dit keer met Noach in plaats van Adam. Noach is de vader van het nieuwe begin van het menselijk verhaal. Genesis 9 loopt daarom parallel aan Genesis 1. Maar er zijn twee belangrijke verschillen.

In beide hoofdstukken is er een sleutelwoord dat zevenmaal wordt herhaald, maar het is een ander woord. In Genesis 1 is dat woord *tov*, ‘goed’. In Genesis 9 is dat woord *briet*, ‘verbond’. Dat is het eerste verschil.

Het tweede is dat beide hoofdstukken stellen dat God de mens schiep naar zijn beeld, maar ze doen dat op heel verschillende manieren. In Genesis 1 lezen we:

God zei: ‘Laat ons mensen maken naar ons beeld, naar onze gelijkenis. Zij moeten heersen over de vissen van de zee en de vogels van de hemel, over het vee, over de hele aarde en over alles wat daarop rondkruipt.’ En God schiep de mens naar zijn beeld, naar het beeld van God schiep Hij hem, mannelijk en vrouwelijk schiep Hij hen. (Genesis 1:26-27)

Genesis 9 zegt het als volgt: ‘Wie bloed van mensen vergiet, diens bloed wordt door mensen vergoten, want God heeft de mens naar zijn beeld gemaakt’ (Genesis 9:6).

Het verschil is fundamenteel. Genesis 1 vertelt me dat *ik* naar het beeld van God ben gemaakt. Genesis 9 vertelt me dat *de ander* naar het beeld van God is gemaakt. Genesis 1 spreekt over de heerschappij van homo sapiens over de rest van de schepping. Genesis 9 spreekt over de heiligheid van het leven en het verbod op moord. Het eerste hoofdstuk vertelt ons over de potentiële macht van mensen, terwijl het negende hoofdstuk ons vertelt over de morele grenzen van die macht. We mogen die macht niet gebruiken om een ander mens van het leven te beroven.

Dit verklaart ook waarom het sleutelwoord, zevenmaal herhaald, verandert van ‘goed’ in ‘verbond’. Als we iets *goed* noemen, hebben we het over hoe iets is in zichzelf. Maar als we over een *verbond* spreken, hebben we het over een relatie. Een verbond is een morele band tussen personen.

Wat de wereld na de vloed onderscheidt van de wereld daarvoor, is dat de voorwaarden van het menselijk bestaan zijn veranderd. God verwacht niet langer dat mensen goed zijn omdat het in hun aard ligt om goed te zijn. Integendeel, God weet nu dat ‘elke neiging van het menselijk hart slecht is, van zijn jeugd af aan’ (Genesis 8:21) – en dit ondanks het feit dat we naar Gods beeld zijn geschapen.

Het verschil is dat er maar één God is. Als er maar één mens was, zou hij of zij in vrede met de wereld kunnen leven. Maar we weten dat dat niet het geval kan zijn, aangezien ‘het niet goed is dat de mens alleen is’ (Genesis 2:18). We zijn sociale dieren. En wanneer een mens denkt dat hij of zij over goddelijke krachten beschikt vergeleken met andere mensen, is het resultaat geweld. Daarom is denken dat je goddelijk bent – terwijl je ‘menselijk, al te menselijk’ bent – heel gevaarlijk.

Daarom veranderde God, met één simpele beweging, de vergelijking. Na de vloed leerde Hij Noach, en via hem de hele mensheid, dat

we *niet onszelf maar andere mensen* moeten zien als het beeld van God. Dat is de enige manier om onszelf te redden van geweld en zelfvernietiging.

Dit is echt een levensveranderend idee. Het betekent dat de grootste religieuze uitdaging is: kan ik Gods gelijkenis zien in iemand die niet op mij lijkt – wiens kleur, klasse, cultuur of geloof anders is dan de mijne?

Mensen zijn bang voor mensen die niet op hen lijken. Dat is een bron van geweld sinds er mensen zijn op aarde. De vreemdeling, de buitenlander en de outsider worden bijna altijd gezien als een bedreiging. Maar wat als het tegenovergestelde waar is? Wat als de mensen die niet op ons lijken onze wereld niet bedreigen, maar verruimen?

Er is een eigenaardige zegening na het eten of drinken van iets waarover we de zegen *Sjehakol* uitspreken. Hij luidt als volgt: *Boree nefasjot rabot wechesronam* – God ‘schept vele zielen en hun tekortkomingen’. Letterlijk opgevat is het een onbegrijpelijke zegen. Waarom zouden we God prijzen om de tekortkomingen die Hij schept?

Een fraai antwoord¹ is dat als we geen gebreken hadden, en bijgevolg niets tekortkwamen, we nooit een ander nodig zouden hebben. We zouden solitaire in plaats van sociale wezens zijn. Het feit dat alle mensen verschillend zijn en we allemaal gebreken hebben, betekent dat we elkaar nodig hebben. Wat jij mist, heb ik misschien, en wat ik mis, heb jij misschien. Door toenadering te zoeken kunnen we elkaar iets geven wat de ander mist. Het zijn onze tekortkomingen en verschillen die ons samenbrengen in een positie van wederzijds voordeel, in een win-win-situatie.² Het is onze diversiteit die van ons sociale dieren maakt.

Het is dit inzicht dat tot uitdrukking komt in de beroemde rabbinse uitspraak: ‘Wanneer een mens vele munten slaat met dezelfde

1 Met dank aan de heer Joshua Rowe uit Manchester, van wie ik deze mooie gedachte voor het eerst hoorde.

2 Dit is wat denkers zoals Montesquieu in de achttiende eeuw ertoe bracht om handel te zien als een alternatief voor oorlog. Wanneer twee verschillende stammen elkaar ontmoeten, kunnen ze ofwel handeldrijven ofwel vechten met elkaar. Als ze vechten, zal er in elk geval één verliezen, maar zal ook de ander verliezen lijden. Bij handel drijven zullen beide winnen. Dit is een van de belangrijkste bijdragen van de markteconomie aan vrede, tolerantie en het vermogen om verschillen te zien als een zegen, en niet als een vloek. Zie Albert O. Hirschman, *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph* (Princeton: Princeton University Press, 2013).

vorm, zijn ze allemaal hetzelfde. God maakt ons allemaal met dezelfde vorm, naar hetzelfde beeld, naar zijn gelijkenis, maar we zijn allemaal anders.³ Dit is de basis van wat ik noem – het was de titel van een van mijn boeken – de waardigheid van verschil.⁴

Dit is een idee dat ons leven kan veranderen. De volgende keer dat we iemand ontmoeten die heel anders is dan wij, moeten we proberen dat verschil niet te zien als een bedreiging, maar als een geschenk dat de horizon verruimt en nieuwe mogelijkheden biedt. Na de vloed vraagt God ons – ter voorkoming van een wereld ‘vol geweld’ die tot de vloed leidde – om zijn beeld te zien in mensen die niet op ons lijken. Adam wist dat hij naar het beeld van God was gemaakt. Wat Noach en zijn nakomelingen wordt opgedragen is om niet te vergeten dat de *ander* naar het beeld van God is gemaakt.

De grote religieuze uitdaging is: Ben ik in staat om een spoor van God te zien in het gelaat van een vreemdeling?

Levensveranderend idee #2

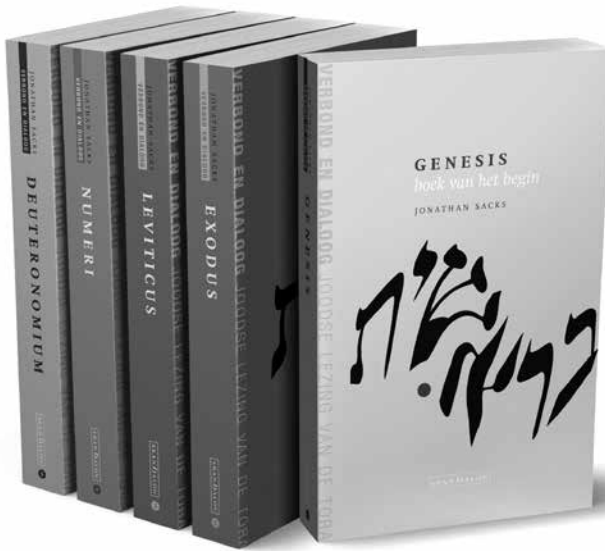
De volgende keer dat je iemand ontmoet die heel anders is dan jij, probeer dan dat verschil niet te zien als een bedreiging, maar als een geschenk dat de horizon verruimt en nieuwe mogelijkheden biedt.

3 Misjna Sanhedrien 4:5.

4 Noot van de vertalers: Jonathan Sacks, *The Dignity of Difference: How to Avoid the Clash of Civilizations* (Londen: Bloomsbury Publishing PLC, 2003).

Reacties op de Toraserie van Sacks

- ‘Steeds mondt zijn exegese uit in bespiegelingen over de betekenis van die tekst voor gelovigen vandaag de dag. Deze serie is daarmee meer dan een commentaar: het is een hartstochtelijk pleidooi om de spiritualiteit van de Tora te gaan begrijpen.’
– *Trouw* ★★★★★
- ‘Prachtige stijl, toegankelijk. Kundige inleiding in de joodse lezing van de Tora. Fraai uitgegeven.’
– *Nederlands Dagblad*
- ‘Jonathan Sacks schrijft korte essays die uitmunten in helderheid en actuele relevantie. Hij verstaat de kunst om Mozes zó te lezen dat de meest onbegrijpelijke passages meer dan boeiend worden.’
– *Benedictijns Tijdschrift*
- ‘Het commentaar leest als een roman, onder meer door het beeldend taalgebruik en Sacks’ inlevingsvermogen.’
– *Woord en Dienst* ★★★★★
- ‘Voor liefhebbers van de Bijbel zijn dit werkelijk adembenemende stukken tekst ... Je kunt het in zijn geheel lezen, je kunt het als commentaar erbij pakken voor preken, je kunt het boek als een introductie in het jodendom lezen of als een oefening in zorgvuldig Bijbellesen.’
– *Inspirare*
- ‘... helder, vaak verrassend en steeds ook met bewustzijn van de wereld van vandaag ... in uitstekende vertaling.’
– *Friesch Dagblad*
- ‘Iedereen die geïnteresseerd is in de kunst van bijbeluitleg vindt in Sacks’ toracommentaren indrukwekkende en leerzame voorbeelden. Ook voor filosofen is zijn uitleg van grote betekenis.’
– *Paul van Tongeren, Denker des Vaderlands 2021-2023*

- 'Een fantastische serie. Sacks biedt inzicht en perspectief voor elke politicus.'
– *Chris van Dam, CDA*
- 'Ik heb de eerste drie delen van Sacks over de Tora gekocht en lees daar met veel plezier in. In de eerste plaats natuurlijk vanwege de gedegen, fraaie en verrassende commentaren van de auteur. Maar daarnaast ben ik zeer onder de indruk van de vertaling. Die loopt, glanst en neemt je mee.'
– *Willem Smouter – EO-bestuurder*
- 'De essays munten uit door verrassende inzichten en onverwachte verbanden met de moderne tijd.'
– *Nieuw Israëlitisch Weekblad (NIW)*
- 'Je kunt je haast niet voorstellen dat een serie commentaren op de vijf boeken van Mozes zo interessant en actueel kan zijn.'
– *Trouw - Beste religieboek 2022*
- 'Dit is Bijbeluitleg zoals het naar mijn idee is bedoeld: zorgvuldige exegese die leidt tot doorgaande theologische reflectie en uiteindelijk tot geloofshandelen.'
– *Radix, christelijk wetenschappelijk kwartaaltijdschrift*
- 'Verfrissende actuele essays ... zeer geschikt voor gesprek in groepen.'
– *De Nieuwe Koers*